ՆՈՅԵԱՆ ԱՂԱՒՆԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ — ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ ՇԱԲԱԹ 11 ՅՈՒԼԻՍԻ 1853 — ԹԻՒ 70

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Նոյեան Աղաւնւոյ ներկայ Թերթովս Բարձրագոյն Դրան Ռուսիոյ յարձակման դէմ գրած բողոքանաց նամակը, Ռուսիոյ Կայսեր իւր հպատակներուն ըրած յայտարարութիւնը, կոմս Նէսէլրոտի նոր շրջաբերականը, և Դանուբեան իշխանութեանց մէջ մտնող Ռուս զօրաց հրամանատարին յայտարարութիւնը հրատարակեմք: Յարգոյ ընթերցողները իրենք դիւրաւ պիտի կրնան իմանալ Առաջնոյն՝ ազնուամիտ և վեհանձն արդարադատ և խաղաղասէր փաստերը, Երկրորդին՝ իննեւտասներորդ դարու մէջ միջին դարուն կրօնական պատերազմները նորոգելու փափաքը, երրորդին՝ Ռուս քաղաքականութեան արդարանման, բայց անարդար խօսից ճարտարութիւնը, և Չորրորդին ճշմարտութենէ զուրկ և իբր թէ ուղղայ խաբելու խոստմունքը: Ուստի մեր կողմէն որ և իցէ մեկնութիւնը աւելորդ կը համարիմք:

— Եւրոպայի զանազան մայրաքաղաքները գտնուող Ռուսաց դեսպաններուն՝ կոմս Նէսէլրոտի կողմէն ղրկուած շրջաբերականին պատասխանն, ու Ռուս զօրաց Դանուբեան իշխանութիւններուն մէջ մտնելուն դէմ Բարձրագոյն Դրան բողոքանաց Թուղթը հետևեալն է, զոր գաղղիարէնէ թարգմանեցինք 'ի տեղեկութիւն յարգոյ ընթերցողաց:

«Բարձրագոյն Դուռը պաշտօնական կերպիւ իմացաւ որ Ռուսիոյ բանակը Փրութ գետէն անցեր ու Մոլտովիոյ մէջ մտեր է՝ Վալաքիոյ երկիրն ալ կոխելու դիտաւորութեամբ: Ասոնց իւր գործակցութեան՝ Կայսրութեան մէկ անբաժանելի մասին վրայ եղած այս ընթացքը հաւասար չափով [illegible] ու զարմանք պատճառեց: Իրեն ցաւալի է տեսնել յիշեալ հաւատարիմ և հանդարտ գաւառներուն բնակիչները, որ զինուորական պաշարման մը հետևանաց ենթակայ ըլլայ: Իրեն դժուար է Ս. Պետերբուրգի դահլիճին կողմէն այնչափ անգամ կրկնուած բարեկամական հաւաստեաց հետ այսպիսի յարձակում մը համաձայնել: Իրեն աւելի դժուար է, որ 1841ի դաշնադրութեան մէջ հաստատուած սկըզբունքներուն դէմ բերող այսպիսի գործողութեան մը չզարմանայ:

«Բարձրագոյն Դուռը իրեն այս եղելութենէն պատճառուած զգացմունքը յայտնելով՝ չի կրնար զանց ընել ճշդիւ երևան հանելու քանի մի պարագաները, որոնց Վեհափառ Սուլթանին Նախարարները պարապ տեղը աշխատեցան այնպիսի վերջաւորութիւն մը տալու: զոր իրենց արդարասիրութիւնը և խաղաղասիրութիւնը իրենց բաղձալ կուտար:

«Մէնչիքոֆ իշխանին հետ եղած խօսակցութիւնները առաջ միայն Սուրբ Տեղեաց խնդրոյն վերաբերեալ դժուարութեանց վրայօք էին, և նոյն խնդրոյն գլխաւոր նըպատակներն եղած տարբերութիւնները շուտով ամեն կողմանց օգուտներուն համաձայն լուծուեցան:

«Ինկէ զատ՝ յաւակալէս Ռուսաց Երուսաղէմայ մէջ եկեղեցւոյ մը և հիւանդանոցի մը շինութեան հաճութիւն տուինք, այնպէս որ նոյն ազգին քահանայից և ուխտաւորաց համար խնդրուած թոյլտուութիւններն ալ շնորհուեցան:

«Մէնչիքոֆ իշխանին արտաքոյ կարգի դեսպանութեան միակ յայտնի նպատակին վերաբերեալ խօսակցութեանց այս մասը յաջողութեամբ որոշուելէն ետքը, յիշեալ դեսպանը ամենայն ճգամբ աշխատեցաւ ուրիշ խնդիր մըն ալ ընդունել տալու, որուն հետևանքը, եթէ Վեհափառ Սուլթանին կամքը, ամփոփութենէն ընդունուելու ըլլար, անպատճառ Կայսրութեան օգուտներուն ծանր վնաս պիտի տար, և անոր զօրդ-արանքն ու նեցուկները ըլլող գերագոյն իրաւունքը վտանգի մէջ պիտի դնէր:

«Ժամանակին Բարձրագոյն Դրան կողմէն Եւրոպիոյ մեծ տէրութիւններուն եղած պաշտօնական թղթակցութիւններէն արդէն տեսնուած է թէ չի քաշուիր բաւական ապահովութիւններ տալէն, որոնք կարող ըլլան ցրուելու այն երկբայութիւնները, որ Վեհափառ Սուլթանին կողմէն յոյն քահանաներուն և եկեղեցիներուն շնորհուած հոգևորական արտօնութեանց և իրաւանց, և ասոնց կից եղած ազատութեանց վերաբերեալ հակառակութեանց պատճառ եղան: Վեհափառ Սուլթանը այս արտօնութիւններուն որ և իցէ մասը ետ առնելու, կամ թէ անոնց օգտակարութեամբը հարկաւոր համարուած վայելումին չափաւորելու խորհելու տեղը՝ զանոնք հրապարակաւ հաստատելը, և արդարութեան ու ողորմութեան սկզբանց հաւատարիմ ըլլալով՝ իւր Խաթթի Շէրիֆով վաւերացած Կայսերական հրովարտակով մը (որն որ ամեն բարեկամ Տէրութեանց հաղորդուեցաւ) ամեն տեսակ վտանգներէ ազատ պահելը իրեն փառք համարեց:

«Գործը այսպէս ըլլալով՝ այս խնդիրը անօգուտ մանրամասն տեղեկութիւններով բացատրելը պարապ գործ մըն է: Բաւական է այս անգամ թէ մէկ կողմէն՝ Ռուս դեսպանին խնդիրը, (թէպէտ ձևոյն և ոճոյն մէջ քանի մի փոփոխութիւններ եղան) վերջապէս անընդունելի էր վերոյիշեալ պատճառաւ. և միւս կողմէն՝ բոլոր աշխարհի առջև Վեհափառ Սուլթանին ինքնակամ յօժարութեամբ շնորհած պաշտօնական երաշխաւորութիւններէն ետքը՝ նոյն խնդիրը իրական նպատակ մը չունէր: Այս անհակառակելի եղելութիւնները բաւական են Բարձրագոյն Դուռը ազատելու կրօնական արտօնութեանց մասին աւելի երաշխաւորութիւն տալու պարտաւորութենէն: Ընդդիմելի կերպիւ յայտնի է որ անձնիշխան տէրութեան մը անկախութիւնը կոչնչանայ, եթէ իւր իրաւանց մէջ [illegible] իրաւունքը առանց թշնամանաց հերքելու այնպիսի խնդիր մը, զոր դաշնադրութիւնները չեն արդարացուներ, և որուն (առանց յայտնի նպատակ մը ունենալուն) ընդունուիլը աւելորդ կըլլայ և անկէ ետքը շուտ բարձր կողման նուաստացուցիչ ըլլալուն չափ վնասակար ալ է:

«Այսու ամենայնիւ Բարձրագոյն Դուռը ամենևին ետ չի կենար իւր բարեկամական և կատարելապէս անկեղծ փափաքէն, ոչ միայն Ռուսիոյ հետ ունեցած բոլոր պարտաւորութիւնները ամենայն ճշդութեամբ կատարելու, այլ նաև իւր անձնիշխանութեան որբազան իրաւունքներուն և Կայսրութեան նըպատակին ու հիմնական օգուտներուն չի դպչելու կերպիւ կարելի եղած նոր ապացոյց մը տալու իւր անկեղծ դիտաւորութեանց:

«Բարձրագոյն Դուռը միշտ պատրաստ է Նէսէլրոտ կոմսին կողմէն (ըստ հին տոմարի) մայիսի 19ին գրուած նամակին յունիսի 4/16 տուած պատասխանոյն մէջ խոստացուած ապահովութիւնները կրկնելու, և տակաւին հակամիտեալ է եթէ Վեհափառ Սուլթանին որբազան իրաւանց չվնասելու կերպիւ Ռուսիոյ տէրութեան հաճելի կարգադրութիւն մը ընելու կամք ըլլայ, Ս. Պետերբուրգ արտաքոյ կարգի դեսպան մը ղրկելու, որ Ռուսիոյ դահլիճին հետ խորհրդակցելով այս նըպատակին հասնելու միջոցները փնտռէ:

«Կոմս Նէսէլրոտի նամակին այն յօդուածը, որ Օսմանեան երկիրը զօրք մտցունելու խորհրդոյն կը վերաբերի, Բարձրագոյն Դուռը արդէն յայտնած է որ չի կրնար այդ բանին հաճութիւն տալու. և ըստ որում նոյն նամակը ինչպէս և Օսմանեան Նախարարութեան պատասխանը անմիջապէս հաղորդուեցան 1841ի դաշնադրութեան ստորագրող Տէրութիւններուն, յայտնապէս անօգուտ է այսպիսի տրամալի խնդրոյ մը վրայ աւելի ընդարձակ կերպիւ գրելը:

«Այս պարագաներէն ետքը և այս խորհրդածութիւններուն վրայ Վեհափառ Սուլթանին կառավարութիւնը կը յուսար, որ իւր հաճութիւնը չտալը արդարացնելու համար միշտ յառաջ բերած հիմնաւոր պատճառները, և անկեղծութիւնը որուն մէջ կը գըտնուի, նոյն հաճութիւնը տալու, և երկու Բարձր Տէրութեանց բարեկամական յարաբերութիւններուն վերահաստատուիլը տեսնելու համար, շատ անգամ ցուցուցած անկեղծ փափաքը վերջապէս ճանչցուէին, և Ռուսիոյ դահլիճը իւր մասին աւելի արդար զգացմունք ցուցունէր: Բարձրագոյն Դուռը անոր համար աւելի կը ցաւի այս յուսոյն սըխալ ելլելուն վրայ, որ Ռուսիոյ Կայսեր վերնեալ յայտարարութիւնը, ճանչցուած ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը, իրեն չեն ներբեր կարծելու, որ Նորին Մեծութիւնը կարող ըլլայ իւր խնդիրները արդար իրաւունքէն և դաշնադրութենէն զատ ուրիշ հիմանց վրայ կայացունել ուզելու, և անոր համար որ Ռուսիոյ Կայսրը թէ Սուլթանին և թէ Եւրոպական տէրութիւններուն՝ Օսմանեան Կայսրութեան անկախութիւնը հաստատ պահելու և արժանաւորութիւնը պատուելու փափաքին վրայ դեռ մտերս աներկբայելի ապահովութիւններ տուաւ:

«Այս խրաց այս վիճակին մէջ՝ Բարձրագոյն Դուռը պաշտօնական լուր առաւ որ Ռուսաց զօրքը սահմանները անցեր են:

«Եթէ Ռուսիոյ տէրութիւնը կրօնական արտօնութիւնները պարտաւորեցուցիչ պաշտօնական թղթով մը հաստատելու խնդիր Քայնարճայի դաշնադրութեան վրայ հիմնել կը պնդէ, ծանօթութեան արժանի է որ յիշեալ դաշնադրութեան քրիստոնէական կըրօնից և անոր եկեղեցեաց պաշտպանութեանը վերաբերեալ 7րդ յօդուածոյն առաջին մասին մէջ գտնուած խոստմունքը ընդհանրութիւն մըն է, և անոր մէջ երբեք չի կրնար սահմանել զօրութեան այն սահմանը, զոր Ռուսիայն անոր կուտայ և ոչ Յունաց կրօնքին համար մենաւորութիւն մը:

«Ինչ և իցէ, եթէ Բարձրագոյն Դուռը քրիստոնէական կրօնքն ու եկեղեցիները չի պաշտպանէր, ան ատենը միայն յիշեալ դաշնադրութիւնը յառաջ բերելով իւր խոստմունքը յիշեցունել պէտք էր, և նմանապէս յայտնի է որ այս նոր առաջարկութիւնը չէր կրնար նոյն դաշնադրութեան վրայ հիմնուիլ, ինչու որ Յոյն կրօնից արտօնութիւնները և ազատութիւնները Բարձրագոյն Դըրան կողմէն շնորհուած են առանց որ և իցէ մէկու մը խնդրանաց և միջնորդութեան: Իրօք զանոնք այժմ և յաւիտեան հաստատ պահելը Բարձրագոյն Դրան համար պատուոյ խնդիր մըն է և պարտաւորութիւն մը, զոր իւր հպատակաց վրայ ունեցած բարձր [illegible] կանոնները իւր վրան կը դնեն: Նոր հրատարակուած հրովարտակները որոնք ամեն կրօնից արտօնութիւնները և ազատութիւնները կը հաստատեն, Բարձրագոյն Դրան այս մասին ունեցած անփոփոխ դիտաւորութիւնները հրապարակաւ կը վկայեն, ուստի առանց երկբայութեան օտար միջնորդութիւն մը ամենևին հարկաւոր չէ: Միայն թէ, ըստ որում Ռուսիոյ տէրութիւնը, որ և իցէ պատճառաւ, այս կրօնական արտօնութեանց մասին կասկածներ ունեցեր է, և Յոյն կրօնքը Օգոստափառ Կայսեր և հպատակներուն մէկ մեծ մասին կրօնքն է, Բարձրագոյն Դուռը այս խորհրդածութիւններէն շարժեալ, և դեռ երկուց տէրութեանց մէջ եղած բարեկամական յարաբերութիւնները անխաթարութիւնով, այս մասին բաւական ապահովութիւններ տալու որոշումն [illegible]ուիր: Բայց եթէ կառավարութիւն մը իւր իշխանութեանը հպատակ այսչափ միլիոն հոգիէ բաղկացեալ ազգի մը քահանաներուն և եկեղեցիներուն իւր յօժար կամքը շնորհած

իրաւունքներուն և արտօնութիւններուն համար, ուրիշ տէրութեան մը հետ յատուկ դաշնադրութիւն մը ընելու ըլլայ, առիկայ իր իշխանութեանը նոյն տէրութիւնը մասնակից ընել և իր անկախութիւնը ոչնչացունել ըսել է։

«Բարձրագոյն Դրան ու Ռուսիոյ տէրութեան մէջ Դանուբեան իշխանութեանց մասին եղած դաշնադրութիւնները, ամենևին հրաման չեն տար որ Ռուսիոյ կողմէն յիշեալ երկու գաւառները զօրք ղրկուի, և Պալթալիմանըյի Սէնէտին մէջ անոր վերաբերեալ յօդուածը ենթակայ է ներքին խռովութեանց ծագման ժամանակին, որն որ ամենևին անգլուխ չունի այժմեան պարագայից մէջ։

«Բանը ան է որ Ռուսիոյ այս յարձակմունքը ըստ օրինաց պատերազմ բանալէն զատ բան մը չի կրնար համարուիլ, որով Բարձրագոյն Դրան անհակառակելի իրաւունք կու տայ փոխադարձաբար զինուորական զօրութիւն գործածելու։ Բայց Բարձրագոյն Դուռը իւր իրաւունքը վերջին աստիճանը տանելու կամք չունի։

«Բարձրագոյն Դուռը օտար Տէրութեանց հետ ունեցած քաղաքականութիւնը կանոնաւորող արդարութեանը ապաւինելով, նախամեծար կը համարի իւր յիշեալ իրաւունքը պահելու, սպասելով որ Ռուսիոյ տէրութիւնը իւր յայտարարութեանց համաձայն ընթացք մը բռնէ։ Այս ընթացքին փոփոխութեան ամեն կերպ արգելքը հեռացնելու նպատակաւ է որ առ այժմ բաւական կը համարի բողոքելու յիշեալ յարձակման դէմ, որուն համար արդարապէս իրաւունք ունի գանգատելու։ Կը կարծէ որ այս կերպիւ գործոյս սկիզբէն հետէ իւր բռնած չափաւորութեան կանոնին նոր ապացոյց մը պիտի տայ բոլոր աշխարհին։ Ամեն թշնամական գործէ ետ կը կենայ, բայց կը յայտնէ որ ամենևին կերպիւ մը հաւանութիւն չիտար, որ ժամանակ առ ժամանակ զօրք մացունեն Վալաքիոյ և Մոլտաւիոյ գաւառներուն մէջ, որ Օսմանեան Կայսրութեան անբաժանելի մասունքն են, զանոնք անտէր տուն մը համարելով։

«Ըստ պաշտօնական և յայտնի կերպիւ կը բողոքէ այս գործոյն դէմ, և համոզուած ըլլալով որ 1841ի դաշնադրութեան ստորագրող Տէրութիւնները այսպիսի յարձակման մը իրենց հաւանութիւն չպիտի տան, պարագաներուն պատմութիւնը անոնց առաջը կը դնէ, և իւր պաշտպանութեանը համար առ այժմ զինուորեալ կացութիւն մը կը պահէ։

«Խօսքը վերջացնելու համար, Բարձրագոյն Դուռը կը կրկնէ որ Վեհափառ Սուլթանը միշտ կը փափաքի Ռուսիոյ տէրութեան ամեն հիմնաւոր պահանջման հաճելու, որուն համար արդէն շատ ապացոյցներ տուած է, և պատրաստ է դարման տանելու կրօնական գործոց մասին ամեն դժգոհութեան, որուն համար իւր Յոյն հպատակները առաւելին կրնան գանգատելու։ Սուրբ Տեղեաց վերայօք հաստուցում եղած է, և այս խնդիրը Ռուսիոյ կամաց համեմատ որոշուած է, և Բարձրագոյն Դուռը ամեն կողմանց հաճութեամբը եղած կարգադրութիւնը հաստատելու համար աւելի ընդարձակ ապահովութիւններ տալէ ետ չի քաշուիր։

«Կոստանդնուպոլիս 2–14 յուլիս 1853 (8 շէվվալ 1269)։»

ՌՈՒՍԻՈՅ ԿԱՅՍԵՐ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մե՛ք Նիկողայոս Ա. շնորհիւ Աստուծոյ Ինքնակալ Կայսր ամենայն Ռուսաստանեայց, Զար Պոլոնիոյ, և այլն և այլն, ամենուն կիմացընեմք։

«Մեր հաւատարիմ և սիրելի հպատակաց յայտնի է որ հին ժամանակներէ հետէ մեր փառաւոր նախորդները ուխտ ըրած էին ուղղափառ հաւատքը պաշտպանելու։

«Այն վայրկեանէն հետէ որ Աստուածային Նախախնամութիւնը բարեհաճեցաւ մեզ յանձնելու ժառանգական աթոռը, անկէ անբաժանելի այս սրբազան պարտաւորութեանց կատարումը Քայնարճըի փառաւոր դաշնադրութեան վրայ հիմնեալ, և անկէ ետքը Բարձրագոյն Դրան հետ եղած պաշտօնական պայմանագրութիւններով հաստատեալ, մեր խնամոց և հոգատարութեան առարկան եղած է։ Այս խնամքնուս և հոգատարութիւննուս նպատակը միշտ ուղղափառ եկեղեցւոյն իրաւանց երաշխաւորութիւնն եղած է։

«Բայց խորին տրամութեամբ կը տեսնեմք, որ թէպէտ մեր ուղղափառ եկեղեցւոյն իրաւունքներուն և արտօնութիւններուն ամբողջութիւնը պաշտպանելու համար ամեն ջանքը 'ի գործ դրած եմք, այս վերջին ժամանակներս Օսմանեան կառավարութեան բազմաթիւ ինքնահաւան արարքը այս իրաւունքներուն վնասեցին, ու շատ դարերով հաստատուած և ուղղափառ հաւատոց թանկագին իրաց բոլոր կարգը կատարելապէս ոչնչացընել կ'սպառնային։

«Այսպիսի արարքներէ Բարձրագոյն Դուռը դարձունելու համար ըրած ջանքերնիս անպտուղ մնացին, և այս բանին համար Վեհափառ Սուլթանին տուած խոստմունքն անգամ ետ մնաց։

«Համոզման ամեն ճամբաները և մեր արդար պահանջմանց պէտք եղած հաստուցումը բարեկամաբար ձեռք բերելու համար ամեն միջոցները 'ի գործ դնելէն ետքը, անհրաժարելի հարկ համարեցինք մեր զօրքը Դանուբեան իշխանութեանց մէջ մացունելու, որպէս զի Բարձրագոյն Դրան ցուցընեմք թէ իւր յամառութիւնը ո՛ւր կրնայ տանիլ զինքը։

«Այսու ամենայնիւ հիմայ ալ մեր դիտաւորութիւնը պատերազմ սկսիլ չէ։

«Իշխանութեանց երկիրներուն մէջ մտնելով՝ ձեռքերնիս աւանդ (րեհին) մը ունենալ կ'ուզեմք, որ ամեն առթի մէջ մեր իրաւանց վերահաստատումը ապահովցընէ մեզի։

«Երկիր վաստկելու չպիտի աշխատիմք. Ռուսիայն ասոր հարկաւորութիւն չունի։ Կը պահանջեմք որ յայտնապէս խախտուած մեր օրինաւոր իրաւանց հաստուցում ըլլայ։

«Այս վայրկենէս ալ պատրաստ եմք մեր զօրքերուն ընթացքը դադրեցընելու եթէ Օսմանեան Դուռը յանձնառու ըլլայ ուղղափառ եկեղեցւոյն արտօնութեանց ամբողջութիւնը ճշդիւ պահպանելու։ Բայց եթէ յամառութիւնն ու կուրութիւնը անպատճառ ասոր հակառակը կուզեն, այն ժամանակ Աստուծոյ օգնութիւնը խնդրելով, մեր վէճին հոգը Անոր յանձնելու եմք, և Անոր ամենակարող Աջոյն ապաւինելով, ուղղափառ կրօնքին պաշտպանութեանը յառաջ երթալու եմք։»

(Ստորագրեալ) Նիկողայոս

Փէթէրհօֆ 14 յունիս 1853 և մեր թագաւորութեան 28րդ տարին։

— Եւրոպիոյ ամեն մայրաքաղաքներուն գտնուող Ռուս դեսպաններուն, կոմս Նեսելրօտի կողմէն ղրկուած նոր շրջաբերականին բովանդակութիւնն է.

Ս. Պետրսբուրգ 20 յունիս 1853

Մ'օսիէօ

Մայիսի 30ին ղրկած շրջաբերական նամակս Օսմանեան կառավարութեան հետ պաշտօնական յարաբերութիւններնուս դադրիլը ձեզ իմացուց։ Նոյն նամակը ձեզ պատուիրեց որ Բարձրագոյն Դրան մեզ տուած գանգատանաց առիթները, անոնց հաստուցումը ձեռք բերելու համար մեր անպտուղ ջանքը, և Օսմանեան կառավարութեան հետ բարեկամական յարաբերութիւններ պահելու մեր անկեղծ փափաքին հետզհետէ մեզ ընել տուած զիջումները այդ տէրութեան ծանուցանէք։ Գիտէք որ դաշնադրութեան, սէնէտի և ուրիշ պարտաւորեցուցիչ մուրհակով մը երաշխաւորութիւն առնալու դիտաւորութիւնը կամաց կամաց մէկդի ձգելով, օրինակը ձեզ ղրկուած պարզ թուղթին ստորագրութեանը իջուցեր էինք մեր պահանջմունքը։ Տեսած պիտի ըլլաք որ այն թուղթը Սուրբ Տեղեաց յատուկ տնօրէնութիւններէն դուրս, կրօնից համար պահանջուած ընդհանուր երաշխաւորութեան մասին՝ ուրիշ բան մը չէր պարունակեր, բայց միայն երկար ժամանակէ հետէ մեր ունեցած երաշխաւորութեան հաստատումը։ Ձեզ ծանուցի որ այս թուղթին ստորագրութիւնը Կայսեր աչաց առջևը միմիայն ճշմարիտ հաստուցումն է, զոր կրնայ ընդունիլ 1852 տարւոյն ֆէրմանին և Սուլթանին անձնական խոստմանց հակառակ վարուելովը՝ իրեն (Կայսեր) եղած անպատուութեանը փոխարէն։ Ըսած էի նա և որ այսպիսի թուղթ մը անպատճառ հարկաւոր էր, որովհետև առաջնոյն պէս խախտուելու ենթակայ նոր հրովարտակներու ձեռք բերուիլն ալ՝ չէր կրնար ապագայ ժամանակին համար մեզ բաւական գրաւ համարուելու։ Վերջապէս Ձեզմէ չպահեցի, որ եթէ ութ օր մտածմունքէն ետքը Բարձրագոյն Դուռը մեր պահանջմունքը չկատարեց, Կայսրը պիտի պարտաւորէր հաստուցում առնալու համար՝ յարաբերութեանց դադարմանէն աւելի ազդու միջոցներու ձեռք զարնելու։

Այն վերջաբանական առաջարկութիւնը (ուլթիմաթում) Բարձրագոյն Դրան ընելով աւելի մանաւորաբար մեր դիտաւորութիւնները մեծ Տէրութիւններուն իմացուցեր էինք։ Յականէ անուանէ Գաղղիոյ և Մեծն Բրիտանիոյ տէրութիւնները յորդորեր էինք որ իրենց կացութեամբը վիճակին դժուարութիւնները չի աւելցունեն, և մէկ կողմէն Բարձրագոյն Դրան ընդդիմութիւնը քաջալերելու, և միւս կողմէն խնդրոյս մէջ արդէն վնասուած Կայսեր պատիւն ու արժանաւորութիւնը աւելի վնասելու միջոցներու ձեռք զարնելու խիստ շուտով չի աճապարեն։

«Տրտմութեամբ կը ծանուցանեմ ձեզ որ այս երկու խնդիրներնիս ալ դժբաղդաբար պարապ ելաւ։

«Բարձրագոյն Դուռը, ինչպէս որ Րէշիտ փաշայի ներփակեալ նամակէն պիտի տեսնէք, իմ իրեն գրած նամակիս բացասական կամ գոնէ փախչողական պատասխան կու տայ։

«Միւս կողմէն, երկու ծովային Տէրութիւնները մեր կողմէն իրենց յատուկ ուշադրութեանը յանձնուած դիտողութիւններուն միտ դնելու արժան չհամարեցին։ Մեզմէ առաջ գործի ըսկսելով հարկաւոր սեպեցին գործնական միջոցով մը մեր կողմէն իբրև պահանջուածին առաջը առնելու, որովհետև անոր մեր կողմէն գործադրութիւնը միայն Բարձրագոյն Դրան վերջին որոշմանը ենթադրած էինք, և մինչև այս նամակս ձեզ գրուած վայրկեանը դեռ 'ի գործ դրուած չէ։ Յիշեալ Տէրութիւնները իրենց նաւատորմիղները անմիջապէս Կոստանդնուպոլսոյ մօտերը ղրկեցին։ Դարդանէլի շրջակայքը գտնուած ջուրերուն և նաւահանգիստներուն մէջն են արդէն։ Այս յառաջընթաց կացութիւնովնին յիշեալ երկու Տէրութիւնները մեզի սպառնալեաց ցոյց մը ընելով, այնպիսի բեռ մը ծանրութեան ներքևը դրին որ, ինչպէս որ առաջ ի-

---

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ

Ապաքէն քաղցր և ցանկալի իմն է մարդկան՝ անցանել երբեմն 'ի յիշատակարանս հնութեանց, և 'ի յուշ ածել զնախկին քաջազունս աշխարհի գեղեցիկ բարեմանութեամբք բարգաւաճեալն, զուարճանալ յոյժ յուերժական յիշատակօք նոցա։ Այսպիսի ցնծութեամբ պարարիցին սիրտք որդւոցն Հայաստանի, որ յանուն ցանկալի հայրենեաց թնդան և բարախին ազգասիրութեան աշխոյժ եռանդեամբ, քանի՞ խնդութեամբ զուարթանայցեն արդեօք յիշատակաւ քաջին վարուց ուսումնական Բ Լուսաւորչի իւրեանց Մովսիսի Խորենացւոյ՝ առն մեծի և իմաստնոյ, որ վասն սքանչելի ձրիցն յիրաւի և յարժանի՝ անմահութեան արժանացեալ փառաւորեցաւ որպէս հայր դպրութեանց, և գլուխ բանասիրաց, և Պերճախօս և Քերական և Քերթողահայր և Թարգմանիչ և Աշխարհագիր։ Զորոյ ցանկալի վարուցն գծագրել ձեռն արկանեմ առ այժմ, ըստ որում կար և զօրութիւն բաւ իցէ՝ յանդիման կացուցանել ազգասէր համազգեաց։

Արդ այսպիսի հրաշազան ձիրք զարդարեալ Մովսէս՝ առ 'ի շնորհաց Յաւիտենականին ընծայեցաւ աշխարհին Հայոց 'ի սկիզբն հինգերորդ դարու, յաղուական տոհմէ ծնեալ 'ի Տարօն գաւառի յԱւանն անուանեալ Խորէն, ուստի առ զանունն Խորենացի, և էր քեռորդի սրբոյն Մեսրոպայ, առ որում վարժեցաւ իսկ, և 'ի մանկութենէ դոգցես հանդերձեալ մնայր լինել նոր և անընկճելի աջակից Լուսաւորչացն Հայաստանի սրբոց և իմաստուն Թարգմանչացն, որոց գունդ գործեալ միաբան յետ ընդ զաղէտալի թերութիւն ազգիս, յուսումնական լուսաւորութիւն նորա անդուլ ոգւով ճգնէին, ոմն զաստուածաշունչ տառս Հայկական բարբառոյն շքեղութեամբն զարդարէր, այլ ոմն զգիջեալ ջահ իմաստից Հայաստանեայց վերստին պայծառացուցանել նկրտէր։ Իսկ մինչ սոքա յայսպիսի ջանս հոգէին, Մովսէս յերիտասարդական աշխոյժ սիւ թևակոխեալ, միանգամայն և աստուածպաշտութեան և հրաշալիին իմաստից անշիջանելի կայծակամբ վառեալ և բորբոքեալ եհաս 'ի թիկունս, և զբազմամեայ կարկամեալ և զ[illegible] բազուկս նոցա անդրէն առաւել զօրացոյց 'ի գովելի ջանս լուսաւորութեան ազգիս։ Տեսին նոքա զԵրիտասարդն արծարծեալ աշխոյժ մտօք, կիրթ ախորժակաւ, և կորովամիտ յիշողութեամբ, և ամենևին ամենայն կատարելագոյն յարմարութեամբ յիմաստն բանի, և հիացեալ սքանչացեալ՝ անուանակիրն նորա աստուածախօս Մարգարէին շնորհօք և կատարելութեամբ պերճացեալ զնա առաւել լինել, զորոյ մտացն զարգականային ճառագայթն յառաջագոյն նկատեալ, որ յետոյ յորդեալ զեղեալ յաշխարհ մեր յառաւել պայծառութիւն հանելոցն էր, ընտրեցին զնա գոգցես 'ի միջոյ հազարաւորաց, և ընդ վսեմական պարու ամենիմաստ Վարդանեցն առաքեցին զ[illegible] իմաստութեամբ պակեալն 'ի տաճարս իմաստութեան, զի և արուեստականաւն վարժեալ առաւել պայծառասցի։

Արդ արձակեցաւ Մովսէս 'ի Հայաստանէ և գնայր 'ի ցանկալի տեղին այնպիսի իմն խնդութեամբ զգածեալ, մինչև խայտայր և թինդս առնոյր գոգցես 'ի ճանապարհի, գնալով գնայր և շրջէր 'ի ծաղկածին դպրաստանս իմաստութեան Մեղուն անխոնջ, մտեալ 'ի գաւառս Ասիացւոց և Ասորւոց, ո՛չ շատանայր այնոքիւք. այլ և յԱնտիոք գիմեր, 'ի Բիւզանդիոն, յԱթէնս, 'ի Հռոմ, յԱղեքսանդրիա, և 'ի Պաղեստինէ։ Ո՛վ անշիջանելի կայծակն սիրոյ իմաստութեան։ Յանձին կայրն արևմտեան սիգացեալ գաւառքն, սքանչանային ընդ կորով հանճարոյ երանելի Վարդապետին, և ընդ անհանգստութիւնս նորա 'ի պարապմունս գերագոյն իմաստից կային զարմացեալք յոյժ, ամենեքեան զովէին զբոցավառ կայծ ուսումնասիրութեանն, որ զատուցեալ 'ի քաղցրիկ հայրենեաց ընդ օտար աստեղօք 'ի բազմադիմի երկարութիւնս սքնէր զօրն ողջոյն և զգիշերն ողջոյն։

Օրինակ զայս լցեալ ծովացեալ ազգի ազգի հմտութեամբք աստուածայնովք և մարդկայնովք, և քան զամենայն իմաստակս ժամանակին գերագոյն հանդիսացեալ դարձ առնէր 'ի Հայաստան, ածեալ ընդ իւր զաննիւթական [illegible] իմաստից, առատամիտ որոց նուազեալն էին յայնցանէ կամ կարօտեալ՝ սփռել և բաշխել։ Ապաքէն մեծ և անպատմելի էր խնդութիւն սրտի նորա, մինչև հեղգայր բնաւ զդժոխոմբեր դժուարութիւնս երկայնաձիգ ուղւոյն, համարէր թէ

բնից հասկցուցեր էինք, այժմեան վի-ճակին վրայ նոր դժուարութիւններ աւելցուց։

«Բարձրագոյն Դրան բացատական պատասխանը, զոր կը պաշտպանեն Գաղղիոյ և Անգղիոյ տէրութիւնները, մեզ առաջուանէն աւելի անկարելի կ'ընէ Կայսեր որոշմունքը փոփոխելու։

«Հետեւաբար Նորին Կայսերական Մեծութիւնը այժմ Պէսարապիոյ մէջ գտնուած մեր զօրաց գունդին նոր հրաման ղրկեց որ սահմանէն անցնի ու Դանուբեան իշխանութեանց երկիրը մտնէ։

«Մեր զօրքը այն երկիրը մտան ոչ թէ Բարձրագոյն Դրան դէմ յարձակողական պատերազմ բանալու համար, (յորմէ ընդ հակառակն ամենայն ուժով պիտի զգուշանամք, որքան որ զմեզ չհանեն) ; բայց անոր համար որ Բարձրագոյն Դուռը մեր խրատուը ընդունած բարոյական երաշխաւորութիւնը տալ չուզելով, կը պարտաւորէ զմեզ անոր տեղը առ այժմ նիւթական երաշխաւորութիւն մը ձեռք ձգելու, և անոր համար որ Օսմանեան կայսերութեան նաւահանգիստներուն և ջուրերուն մէջ և անոր Մայրաքաղաքին դիմացն անգամ, երկու Տէրութեանց բռնած դրութիւնը այժմեան պարագաներուն մէջ մեզ համար ծովային պաշարում մը համարելով՝ մեզ ուրիշ իրաւունք մըն ալ կուտայ փոխադարձ կացութեանց հաւասարակշռութիւնը վերահաստատելու զինուորական դրութիւն մը բռնելով։ Այսու ամենայնիւ մենք մեր պատիւը և ապահովութիւնը պահանջածէն աւելի, երկար ժամանակ այս դրութիւնը պահելու դիտաւորութիւն չունիմք ամենևին։ Առիկայ բոլորովին ժամանակաւոր է, և միայն իբր գրաւ ծառայելու, մինչև որ Սուլթանի Նախարարներուն մտաց մէջ աւելի խոհեմ խորհուրդներ տեղի ունենան։ Ժամանակի մը համար իշխանութեանց մէջ կենալով՝ յառաջուց կը մերժեմք աշխարհակալութե ամեն գաղափարը։ Ամենևին երկրի ընդարձակութիւն ձեռք բերելու պահանջմունք չունիմք։ Տաճկաստանի քրիստոնեայ ժողովուրդները ոտք հանելու գրգռելով կամ ուզելով չպիտի աշխատիմք։ Մեզի պէտք եղած հատուցումը ստանալնուս պէս, և երկու Տէրութեանց կողմէն մեր վրայ եղած նեղութիւնը դադրելուն պէս՝ իսկոյն մեր զօրքը դարձեալ Ռուսիոյ սահմաններուն մէջ պիտի մտնեն։ Մեր բանակի մէկ մասին ներկայութիւնը Դանուբեան իշխանութեանց բնակիչներուն բեռ չպիտի ըլլայ և նոր հարկեր չպիտի դնէ։ Անոնց մեզի մատակարարելու բաներուն արժէքը մեր զինուորական գանձէն վճարուելու է պատշաճ ժամանակին և իրենց կառավարուն հետ յառաջուց նշանակուած գնով։ Այս մասին Ինքնիշխանաց առաջարկած վարման կանոնները և սկզբունքը ներփակեալ յայտարարութեան մէջ պիտի տեսնէք, որն որ մեր մէջեալ բանակի գնդին հրամանատար զօրապետ Կորչագոֆ իշխանը հրաման առած է հրատարակելու մէջեալ երկու գաւառներուն մէջ մտած ժամանակը։

«Ամենևին չեմք քաշուիր խոստովանելու թէ մեր այս բռնած կացութիւնը ուրչափ կարևորութիւն ունի և անոր հետևանքը այսուհետև ինչ կրնան ըլլալու, եթէ Օսմանեան կառավարութիւնը ստիպէ զմեզ այս կացութիւննիս նեղ և սահմանեալ շրջանակէն դուրս հանելու, որուն մէջ կը ցանկամք պահել զայն։ Բայց բաները վերջին կէտը քշելով, ամեն օրինաւոր հատուցումը մեզմէ զլանալով, և մեր առաջարկութեանց ընկրղնական ձևոյն մէջ Մէնչիքօֆ իշխանի կողմէն հետզհետէ եղած զիջումներուն ամենևին որ և իցէ զիջում մը չընելով, Բարձրագոյն Դուռը մեզի դրութեան մը մէջ կը ձգէ որ ուրիշ ճամբայ բռնելու չթողուր։ Ասկէ աւելին կայ. Րէշիտ փաշայի պատասխանական նամակին մէջ և չորս մեծ Տէրութեանց Կոստանդնուպոլիս նստող դեսպաններուն ղրկուած պաշտօնական թուղթին մէջ՝ լեզուի չափաւորութեան հետ՝ այն չափ վճռողական կերպիւ դրուած ըսկզբունքը, եթէ բառ առ բառ միտքը առնուի, մեր շատոնց վաստըկած իրաւունքը երկբայութեան մէջ ձգելէ և բոլոր հին դաշնադրութիւններնիս ոչընչացընելէ պակաս նշանակութիւն մը չունին։

«Իրօք եթէ Օսմանեան կառավարութիւնը կրօնից և եկեղեցեաց համար՝ օտար տէրութեան մը հետ որ և իցէ պաշտօնական դաշնադրութիւն ընելը, (ան ալ կուզենէ պարզ թուղթ մը ըլլայ) իւր Ինքնակալութեան իրաւանց և անկախութեան հակառակ կը դատէ, մեր կրօնքն ու եկեղեցիները իւր երկիրներուն մէջ պաշտպանելնուս համար՝ ուրիշ անգամ և շատ ուրիշ կերպիւ պարտաւորեցուցիչ ձևով մեզ հետ ըրած դաշնադրութիւնը ինչ կըլլայ։

«Եթէ այսպիսի բացարձակ սկզբունքը անգամ մը ընդունելու ըլլանք՝ Քայնարճըգի դաշնադրութիւնը և զանիկայ հաստատող ամեն պայմանագիրները մեր խնկական ձեռօք պատուելնիս կը հարկաւորի, և Տաճկաստանի մէջ Յոյն դաւանութեան ազգու կերպիւ պաշտպանութեանը հոկելու մասին այն դաշնադրութիւններով մեզի տրուած իրաւունքը մեր յօժար կամօք ջնջել պէտք է։

«Ասէ Բարձրագոյն Դրան ուզածը. իւր ամեն վաղեմի պարտաւորութիւններէն Ինքզինքը ազատել կուզէ, և այժմեան նեղութեան ժամանակը առիթ կը համարի դայերով վաւերացեալ յարաբերութեանց կարգը յաւիտեան ջնջելու։

«Ենկողմնասէր Եւրոպան պիտի հասկնայ որ եթէ խնդիրը այս խօսքերով առաջ դրուելու ըլլայ, Ռուսիոյ համար խաղաղաբար անլուծանելի կըլլայ, որչափ ալ խաղաղասէր դիտաւորութիւններ ունենայ. ինչու որ մեզ համար խօսքը մեր դաշնադրութիւններուն, մեր բազմադարեան ազդեցութեան, մեր բարոյական յարգին և մեր ամենասիրելի ազգային և կրօնական զգացմանց վրայ է։

«Մեզի թող ներելի ըլլայ ըսելու, որ այժմեան վիճաբանութիւնը և դահլիճներէն դուրս լրագրոց միջոցաւ հանուած աղմուկը պարզապէս սխալ հասկցուիլ է, և մեր բոլոր անցած քաղաքական ընթացքներնուս բաւական ուշադրութիւն չընելէ յառաջ կուգան։

«Կարծես թէ չեն գիտեր կամ թէ աչքէ կը կորսընցունենկոր, որ Ռուսիայն Արևելից մէջ իւր դաւանութեան ազգու պաշտպանութեանը հոկելու գրութեամբ և դաշնադրութեամբ հին իրաւունք մը կը վայելէ բարոյապէս. և այս հին իրաւունքին պահպանութիւնը զոր Ռուսիայն չի կրնար ձեռքէ ձգել, կրօնական միանգամայն և քաղաքական նոր պաշտպանողութեան պահանջմունքի պէս կը ցուցընեն Ինքզինքնուն. և սպագային համար անոր չափն ու հետևանքը կը չափազանցեն։

«Այս ցաւալի սխալ հասկըցողութե պատճառաւ է որ բոլոր այժմեան խառնակութիւնը տեղի ունեցաւ։

«Մեր կարծուած պաշտպանողութե չափը և հետևանքը ամենևին իրական գոյութիւն մը չունին։ Մեր Արևելեան կրօնակիցներուն համար ուրիշ բան չեմք ուզեր, բայց միայն այժմեան վիճակին անփոփոխ մնալը, և իրենց Ինքնակալին հովանաւորութեան ներքև հնուց ձեռք բերած արտօնութիւններուն պահպանութիւնը։ Չեմք ուրանար որ ասկէ Ռուսիոյ համար այն բանը յառաջ գայ որ արդարապէս կրօնական պաշտպանութիւն կրնայ կանչուի։ Այս պաշտպանութիւնն ալ ամեն ժամանակ Արևելից մէջ 'ի գործ դրած եմք։ Արդ՝ եթէ մինչև ցայժմ Տաճկաստանի Ինքնակալութիւնն ու անկախութիւնը այս պաշտպանութեան գործադրութեն հետ կրցան հաշտուիլ (մէկ տեղ ըլլալ,) ինչու համար մէկը և միւսը ասկէ ետեքը պիտի փճացուին, ինչ ատեն մեր պահանջմունքը, եթէ հիմը փնտռելու ըլլանք, միայն նոյն պաշտպանողութեան իրաւանց հաստուցումն է։

«Մենք արդէն ըսած եմք և կը կրկնեմք, թէ Կայսրը ինչպէս որ անցեալ ժամանակները չէ ուզած՝ այնպէս ալ այս օրուան օրս չուզեր Օսմանեան կայսերութիւնը կործանել կամ անոր իշխանելով իւր մեծութիւնը ընդարձակել։ Կայսրը 1829ին Ադրիանուպոլսոյ յաղթութիւնը այնչափ չափաւորութեամբ գործածելէն ետքը (ինչ ատեն նոյն յաղթութիւնը և անոր հետևանքը իւր ձեռքը ձգած էին զԲարձրագոյն Դուռը), 1833ին Եւրոպիոյ մէջ ինք մինակ ըլլալով Տաճկաստանը անգթութեան անդամալուծութենէ մը ազատելէն ետքը, 1839ին Սուլթանի Աթոռը Արաբացի նոր Կայսրութեան մը ձեռք չիյնալու համար, միւս Տէրութեանց միաբանութեամբ 'ի գործ դրուած առաջարկութիւններուն գլխաւորաբար շարժառիթը ըլլալէն ետքը, այս ճշմարտութեան ապացոյցները տալը գրեթէ ձանձրութիւն կըլլայ։ Ընդհակառակն մեր Օգոստափառ Տիրոջ քաղաքականութեան հիմնական սկզբունքը միշտ ան եղած է, որ Արևելից այժմեան վիճակը կարելի չափ երկար ատեն անփոփոխ մնայ։ Այսպէս ուզած է և տակաւին այսպէս կուզէ, որովհետև բաւական ընդարձակ ըլլալով, աւելի ընդարձակութեան կարօտութիւն չունեցող Ռուսիոյ աղէկ հասկցուած օգուտը վերջապէս այս է. որովհետև Օսմանեան Կայսրութիւնը զօրաւոր Տէրութեանց մէջ օգտակար միջնորդ մը ըլլալով, յաջող, հանդարտ, և մէկումը անվնաս եղած ատենը նախանձորդաց իրարու զարնուելուն արգելք կըլլայ, որոնք՝ եթէ մէջեալ Կայսրութիւնը կործանուելու ըլլայ, անմիջապէս մէկմէկու հետ պիտի կռուէին կողոպուտը մէջերնին բաժ-

---

խոնարհէին առ ոտիւքն լերինք հպարտացեալք և բլուրք բարձրաբերձք։ Դաշտք և Թաւալք մայրախիտք, յորս ոչ երբէք կոխեաց ոտն մարդոյ, և լռութիւն խոր բազմադարեան պատեալ պաշարեալ ունէր զնոսա, յուսախութիւնս գոգցես պարէին, թուէր՝ և թէ վայրքն՝ ընդ որս անցանէր՝ Թինդս առնել գեղածիծաղ ժպտիցեն։ Իւ այսպէս՝ օրհնել էին գնացիւք սլանայր Մովսէս 'ի Հայաստան, զի խնդութիւն Թևս տայր ոտիցն։ Որ ինչ երևեցան գագաթունք Մասեաց, բարձունք երկրին դեռ ևս ընդ աղօտ խոն հարէին, ուրախութի անհնարին հեղոյր զերթ զիրախ նորա։ և Ինքն այլ յայլմէ երարձեալ իւր և գոչեաց 'ի վն հայրենեացն կաթոգին և սիրալիր բանիւք, Հայրենիք իմ ցանկալիք. . . ահա մերձեցայ առ քեզ, ահա սեւեալ կայ որդի քո առ դրունս քո, մերձ ընչեմ, առ հարս իմ, առ բարեբարս համօրէն ազգին իմոյ, մերձ զորդին առ ծնողս իւր, զի զաջն կալեալ անյագ փափագմամբ համբուրեսցէ, այս ոչ սակաւ ամք են, յորհետէ զերկ եմ 'ի հեռաւորական տեսութենէ երեսաց հարց իմոց . . . Սահմանի և Մերոպ մշակք սաւուց Աստուծոյ, հարք իմ հոգևորք, զձեզ ցանկամ տեսանել, ուր էք, ահա հասի առ դրունս Հայրապետանոցին, ուր սքանչելի լոյս մնաց ձերոց հանապազ 'ի գիրս և 'ի քարտէնս ցոլանայր, ընդէր չտեսանեմ զսկնապարար արեգակունս Հայաստանեայց։ Ըղձման իւարեցան . . . ձայն հնչեաց յականջս հայրենասէր զաւակին, ձայն սխուր և կսկծելի։ Լուաւ Մովսէս, գեղանի աչքն, քաղցեցան ոսկերքն, և անկաւ շնչասպառ։ Յուսէփ Երէց, որ ըղ Մեսրոպ փոխանակեալն էր, եկեալ առ նա լուկ մնջիկ, մատուցեալ փարաւալ տայր քաղցրութիւն աղէխարշ սրախն։ Զարթեաւ Մովսէս և ուշաբերեալ ողբայր զՄեսրոպ և զՀայաստան, զինչ այս սխուր լռութիւն, զինչ այս ողալի փոփոխումն, «Աւաղ զըրկանացս, ուր զուարթ շրթանցն ժպտումն առ բարի աշակերտացն հանդիպումն» ուր երջանիկ աթոռ քահանայութեանն Գրիգորի, զիարդ փշրեալ խորտակեցաւ բարեացապարտ գաւազան իշխանութեան Տանն Արշակունեաց, ով մղձկի սիրտ իմ դառնապէս; զիարդ կործանեցաւ Հայաստան, և խոնարհեցան փառքն Արարատայ։ Այն գանակ մնջեր և ողբայր զԹշուառութիւն աշխարհին մերոյ, տեսանէր զի ձեռն Պարսկական գամ քան զգամ զօրանայր 'ի վերայ հայրենեացն, հուր և սուր սպառնայր համօրէն աշխարհին, շիջանէր այնուհետև ջահ իմաստութեան Հայաստանի, խրթնացեալ խանգարէին եկեղեցիքն, և ամենևին ամենայն ինչ 'ի վայր հարեալ խաւլէր երկիրն պանծալի։ Մովսէս գեղեցիկ շաւաւիղն Սահակայ և Մեսրոպայ ուղղեցեալ, յանհնարին վիշտս տառապէր, ճրագն իմաստութեան ծածկեալ Թագուցեալ դնէր ընդ գրուանաւ մեծի Թըշուառութեան, որ 'ի խուժադուժ բարբարոսաց 'ի Հայաստան յորդեալ ղեղոյր, մինչև անցցէն ձիւնաբերք, և գարուն գեղազուարճ զտեղի փոխաբերեալ շնչեաց վերստին քաղցրախաղ զեփիւռ խաղաղութեան, ապա պայծառացաւ անդէն Մովսէս, և ամբարձաւ 'ի գահ Եպիսկոպոսութեան Բագրևանդայ և Արշարունեաց, խոնարհեցան բազումք առ ոտս Նորա յաշակերտութիւն դպրութեան այլ և այլ ուսմանց, յորս էր և Մամբրէ կրտսերագոյն եղբայր իւր; և Դաւիթ Անյաղթ փիլիսոփայն; Ստեփաննոս Սիւնեցի, Թէոդորոս և այլք։ Նա ինքն դառաջինն զհայեցի դպրութեան զկանոնաւոր քերականութիւն և զճարտասանութիւն յօրինեալ, քերթողահայր կոչեցաւ։

Օրինակ զայս մինչև ցայսօր 'ի պայծառութիւն ուսմանց Հայաստանի միամտութեամբ երկասիրեալ, մերկացաւ զևր մահկանացուն և հրաւիրեցաւ 'ի խրախճանս անըսպառ երանութեան ամաց իբրև հարիւր քանից։

Իսկ որ ինչ գործք են և պանծալի արդիւնք մնաց երանելի Հօրս մերոյ, ոչ ամենայնն անկորուստ կան, այլ բազումք են, որ 'ի ժանեաց անագորուն ժամանակին յումշառակեալ անհետացան. և գոյն ինչ մնացորդք և նշխարք սքանչելի գրութեանցն կացին մնայուն մինչ ցմեր սեր 'ի մշտանկ յուշարար ազգաց յազգս, յորս առաւել փայլի իմաստիցն զօրութիւն և ազնուութիւն, զարմանալի ճարտարութիւն, զգօն և կատարեալ նմանութիւն, և իմաստուն խորհրդածութիւն, ընդ որս սքանչացեալ արդարև իւրաքանչիւր դարք աստուածք։

Ն. Ս. Յ. Գ.

նելու համար։ Արդ՝ հետեւաբար եթէ այս մեծ մարմինը (Օսմանեան Տէրութիւնը) անպլութեանս՝ քաղաքական հաւասարակշռութեան մէջ բացուելիք պարապ տեղը լեցնելու համար պատշաճ խորհուրդները գտնելը մարդկային տեսութեան կարողութենէն դուրս է։ Բայց եթէ Կայսեր խակական, խոստմանեալ և անկեղծ դիտաւորութիւնները ասոնք են, անոնց հաւատարիմ մնալու կարող ըլլալուն համար՝ պէտք է որ Տաճկաստանի Տէրութիւնն ալ մեզի հետ այնպէս վարուի, որ իրեն հետ մէկ տեղ կենալը կարելի ըլլայ, որ մեր յատուկ դաշնադրութիւնները և անոնցմէ յառաջ եկած հետեւութիւնները յարգէ, և մեր դաւանութեան դէմ եղած անհաւատարմութեան գործքերը, գաղտնի հալածմունքը, մշտնջենական ձանձրութիւնները զմեզ այնպիսի վիճակի մը մէջ չի ձգեն, որն որ վերջապէս անհամբերելի ըլլալով՝ պիտի ստիպէ զմեզ անոնց դարմանը բազդէն կոյր որոշմանցը յանձնելու։

« Ասոնք են, Մօսիէօ, այն դիտողութիւնները զոր պատուիրեալ էք ընելու այս ինչ կառավարութեան, որու քով դեսպանութեան պաշտօն կը կատարէք, ներկայ Թուղթոյս անոր ծանուցանելով վեհափառ Կայսեր որոշումներն ու դիտաւորութիւնները։

« Ընդունեցէք իմ յարգանացս հաւատքը եւայլն

(ստորագրեալ) Նէսէլրօդ։ »

— Ռուսիոյ բանակին Դանուբեան իշխանութեանց երկիրները մանող գունդերուն հրամանատար զօրապետ Կորչաքօֆ իշխանը հետեւեալ յայտարարութիւնը հրատարակեց։

« Բնակիչք Մօլտավիոյ և Վալաքիոյ։

« Վեհափառ Կայսրը Օգոստափառ տէրս հրամայեց ինձ ձեր երկիրը մտնելու բանակի գունդերովը, որոց հրամանատարութիւնը ինձ յանձնելու բարեհաճեցաւ։ Ձեզ կառավարող հաստատութիւնները և պաշտօնական դաշնադրութիւններով ձեզ երաշխաւորուած քաղաքական կացութիւնը փոխելու և կամ աշխարհակալութիւն ընելու դիտաւորութեամբ չ՚եկանք ձեր մէջը։

« Իշխանութեանց երկիրներուն մէջ առ ժամանակեայ բնակութիւնիս, զոր 'ի գործ դնելու հրաման ունեցեր եմ, ուրիշ նպատակ մը չունի, բայց միայն անմիջապէս և ազդու կերպիւ ձեզ պաշտպանութիւն ընել՝ անակնունելի և ծանր պարագաներուս մէջ, որ Օսմանեան կառավարութիւնը մոռնալով անկեղծ կապակցութեան մը բազմաթիւ ապացոյցները, զոր Ռուսիոյ Տէրութիւնը Ադրիանուպոլսոյ դաշնադրութեան հաստատուելէն հետէ չի դադարեցաւ անոր տալէ, մեր ամենարդար առաջարկութիւններուն բացասական պատասխան կուտայ և մեր ամենէն անշահասէր խրատներուն խիստ Թշնամանիչ կասկածոտութեամբ կը պատասխանէ։

« Վեհափառ Կայսրը իւր երկայնմտութեամբն ու Արեւելից և Եւրոպիոյ մէջ խաղաղութիւնը անվրդով պահելու հաստատ փափաքովը՝ Տաճկաստանի դէմ յարձակողական պատերազմէ զգուշանալու է այնչափ երկար ժամանակ, որ իւր պատիւն ու Կայսրութենը օգուտները ներեն։ Իրեն պէտք եղած հատուցումը և ապագային համար իրաւունքով պահանջած երաշխաւորութիւնները առաջած օրը, իւր զօրքը Ռուսիոյ սահմաններէն դարձեալ ներս մտնելու են։

« Մօլտավիոյ և Վալաքիոյ բնակիչներ. Վեհափառ Կայսեր ուրիշ հրաման մըն ալ կը կատարեմ ձեզ իմացունելով, որ իւր զօրքերուն ձեր երկրին մէջ ներկայութիւնը ձեզ ոչ բեռ ըլլալու է և ոչ ձեր վրայ նոր հարկեր դնելու է, գնուելիք պաշարներուն արժէքը ձեր կառավարութեան հետ յառաջուց նշանակուած գնով յարմար ժամանակին մեր զինուորական սնդուկներէն պիտի վճարուին։

« Ձեր ապագային վրայ անհոգ եղիք, ձեր երկրագործական աշխատանքին և առեւտրական գործքերուն ապահով սրտիւ զբաղեցէք, զձեզ կառավարող կանոններուն և հաստատեալ կառավարիչներուն հնազանդեցէք։

« Այս պարտաւորութիւնները հաւատարմաբար կատարելով է որ Վեհափառ Կայսեր առատաձեռն խնամոց և կարող պաշտպանութեանը վրայ լաւագոյն իրաւունք պիտի ստանաք։ »

Գլխաւոր հրամանատար
Իշխան Կորչաքօֆ
ընդ հանուր բանակի օգնական
Վեհափառ Կայսեր ամենայն
Ռուսաստանեայց։

— Դանուբեան իշխանութեանց երկիրներէն առնուած լուրերը կը հաստատեն. թէ Կորչաքօֆ իշխանը Վալաքիոյ և Մօլտավիոյ իշխաններէն պահանջեր է որ Բարձրագոյն Դրան հետ յարաբերութիւննին [illegible] չէվճարեն։

Համաձայնեցուցէք, եթէ կարելի է, այս պահանջմունքը նոյն իշխանին հրատարակած յայտարարութեան հետ, որուն մէջ ըսած էր Դանուբեան իշխանութեանց բնակիչներուն [illegible]։

Արդ՝ նոյն կանոնները կըսեն թէ Վալաքիոյ և Մօլտավիոյ իշխանութիւնները տարեկան տուրքերնին Բարձրագոյն Դրան պիտի վճարեն, Վեհափառ Սուլթանի իշխանութիւնը պիտի ճանչնան։ Ա... սոր հակառակը պահանջելով Ռուսք նոր հարստահարութիւն և իրաւանց բռնութիւն կընեն, որն որ չի համաձայնիր նաեւ յիշեալ յայտարարութեան հետեւեալ խօսքերէն [illegible]։

— Վեհափառ Սուլթանին [illegible] Վէլի աղայն Մուշի տեղակալ անուանեցաւ։

ՕՏԱՐԱԶԳԱՆ ԼՈՒՐՔ

Կիրակի օր Անգղիոյ, Գաղղիոյ, Աւստրիոյ և Բրուսիոյ դեսպանները Բարձրապատիւ Րէշիտ Փաշային Պալթալիմանըյի ամարանոցը գացին, և այժմեան գործոց վրայօք երկար խորհրդակցելով, բարձրագոյն դրան իրաւանց չի փնասելու կերպիւ անհամաձայնութեանց վերջանալուն հնար մը գտնելու աշխատեցան։

Այս խորհուրդէն ետքը, Րէշիտ փաշայն Վեհափառ Սուլթանին ներկայանալու պատիւ ունեցաւ։ Նոյն գիշերը Բարձրապատիւ Փոխարքային տունը նախարարաց ժողով եղաւ, որն որ հետեւեալ օրերը Բարձրագոյն Դուռն ալ դումարուեցաւ։

— Երկուշաբթի օր մեծ Տէրութեանց դեսպանները իրենց կառավարութիւններուն պաշտօնական նամակներ խրկելու ցին Թրեստու շոգենաւով։

— Սուլթանիյէ և Մէճիտիյէ պատերազմական նոր նաւերը Կայսերական նաւատորմիղին միանալու համար Սեւ ծովու նեղուցին բերանը գացին այս օրերս։ Մէճիտիյէին մեծութենը պատճառաւ՝ երեք շոգենաւով քաշելը հարկ եղաւ մինչեւ Թարափիայի առաջը տանելու համար։

— Ամենք հաստատութիւնը խաբելու համար աղէկ անգլին կըսեն թէ Ռուսիոյ Տէրութիւնը երկու երեք հարիւր հազար զօրք պատրաստեր է Տաճկաստանի վրայ յարձակելու։ Բայց հաւաստի եմք որ 150 հազարի չափ հազիւ պատրաստած ունի, որոց մէկ մասը իշխանութեանց մէջ, մտեր են և միւսը Պեսարապիա է։

— Տէրութեան, Գաղղիոյ և Աւստրիոյ թղթատար շոգենաւերը Կայսերական զօրք կը կրեն զանազան նաւահանգիստներէն, որոցմէ 2000ը Թէսալի Պօրի շոգենաւով և 2000ը Թոյեֆ շոգենաւով մայրաքաղաքէս դէպ 'ի Վարնա խրկուեցան անցեալ շաբթու մէջ։

— Երեքշաբթի առտու Աղեքսանդրիայէն շոգենաւ մը գալով Կայսերական կառավարութեան պաշտօնական Թուղթեր բերաւ, նմանապէս իմացուց որ ամսոյս 15ին Եգիպտոսի նաւախումբը Աղեքսանդրիայէն պիտի մեկնի Հասան փաշայի հրամանատարութեամբ։ Յիշեալ նաւախումբը 2 մեծ նաւերէ, 4 Ֆրքաթօնէ, 2 Քօրվէթէ, 1 Պրիքէ և 2 շոգենաւերէ կը բաղկանայ։ Բաւական բեռնակիր նաւերով ալ 20000 զօրք գալու են Սալիհ փաշայի հրամանատարութեամբ։

— Գաղղիոյ նաւախումբին նոր հրամանատար Մօսիէօ Համլէն անցեալ շաբթու մէջ Դարդանէլի դուրսը հասեր է իւր պաշտօնը վարելու։

— Ռուսիոյ Կայսեր ընդ հանուր բանակի օգնական Վորոնցով իշխանը յուլիսի 3ին Փարիզ հասեր է։

— Բարձրապատիւ Ալի փաշայն Կոստանդնուպոլիս հասածին հետեւեալ օրը իւր այցելութիւնները ըրաւ Տէրութեան նախարարներուն, և իւր բազմաթիւ բարեկամները իրեն գացին յարգանքնին յայտնելու։

— Անցեալ ուրբաթ օր Ռուսիոյ դեսպանատան առաջին Թարգման Մօսիէօ Արկիրօփուլօ Բարձրապատիւ Րէշիտ փաշային այցելութեան գնաց Պալթալիման։

— Քօլէրա հիւանդութիւնը Թէպրիզի մէջ մեծ կոտորած կընէ եղեր։

— Անցեալ հինգշաբթի նաւակ մը Եէնի Գափույի առաջը [illegible] մը զարնելով խորտակուեցաւ, նաւավարն ու մէկ ճամբորդ կրցան ազատելու, չորս հոգի խեղդուեցան։

— Անցեալ ուրբաթ օր Յոյն մը որ իւր կնոջմէն զատուած էր, ու աղջիկ զաւակները կնկանը ձգելով, արուները ինք առած էր, մէկ ու կէս տարեկան հիւանդոտ զաւակը Գասըմ քէօյի Մօտապուրնուի կողմը ծովը մէջ խեղդեր է։

— Կիրակի երեկոյ Պէյօղլու Փանքալտիի կողմը սրճանոցի մը մէջ քանի մը եղեռնագործներ Իտալացի մը սաստիկ վիրաւորեցին դանակի հարուածներով։

— Երեքշաբթի երեկոյ կամուրջի մօտ Մահմէտական մը շոգենաւ հեծնելու ատեն ծովն ինկաւ ու խեղդուեցաւ։

— Հետեւեալ օրը նոյն շոգենաւը նաւակ մը խորտակեց, բայց նաւավարը ազատեցաւ։

— Կէօդ լրագիրը կը գրէ թէ Լօնտոնի և Փարիզի դահլիճները Պետրոպուրգի դահլիճէն նոր բացատրութիւններ խնդրեր են, որ Նէսէլրօտի կոմսին շրջաբերականէն աւելի պարզ, կատարեալ և անկեղծ ըլլան։

— Անգղիացիները Մէքքէ գնացող Մահմէտական ուխտաւորները ճամբան լսելով որ իրենց հայրենեաց դէմ Թշնամի ելեր է, անոնցմէ մէկ շատը ետ դարձան, ու պատերազմի Նախարարին ներկայանալով՝ իրենց զինուորական ծառայութիւնը նուիրեցին, եթէ հայրենեաց և կրօնից պաշտպանութեանը համար պատերազմ բանալու հարկաւորութիւն ըլլայ։ Այս ալ նոր ապացոյց մըն է հայրենասիրութեան։

— Քօնիայի վիճակը Ֆէրտէք քաղաքի բնակիչ մը բաղնիք մը շինել տուաւ։ Գործաւորները աւազ հանելու համար երկիրը փորած ատեննին հին գերեզման մը գտեր են, որն որ բացեր ու մէջը մեռած մարմին մը գտեր են։ Մեռելոյն աջ ձեռքին մէջ երեք հարիւր հատ զանազան տեսակ հին դրամներ կան եղեր Հռովմայեցւոց, Յունաց, Տաճկաց և Հայոց։ Կառավարապետը այս դրամները Կոստանդնուպոլիս բերեր է։ (Անատօլը)

— Ապարթա Յունաց սուրբ խաչի եկեղեցին նորոգելու ժամանակ՝ տեսեր են որ նոյնը ուրիշ եկեղեցւոյ մը վրայ շինուած է, որ գետնին տակը կը գտնուէր։ Բոլոր պատերը ոսկի գրած են, և մէկ շատ գերեզմաններ շարուած են եղեր։ Անոնց մէջը քահանայից զգեստներ, խունկամաններ ու ուրիշ եկեղեցական սպասներ գտնուեր են։

(Նոյնը)

— Երկուշաբթի գիշեր Եէնի գիւղ ծովեզերեայ տան մը մէջ Յոյն վաճառականի մը ծառան՝ տիրոջը սնտուկը կոտրելով մէջը գտնուած երեք հարիւր հատ Օսմանեան հարիւրնոց ոսկիները գողցեր ու փախեր է։

— Վիեննայու Եւրոպա լրագիրը իւր 20րդ Թուոյն մէջ երկար յօդուած մը հրատարակելով՝ մէկ շատ անճոռնի փաստերէն ետքը ըսած էր թէ իրենք (հռովմէականք) Հայոց ազգը հերետիկոս կը կանչեն ու Թշնամանք ընելու համար չէ, այլ ներքին համոզումն է։ Այս յանդգնութենէն իրաւամբ նեղանալով Բազմավէպ Հայ մը և լռութեամբ Վիեննայու Մխիթարեանները որիկայի տեղ դնել չուզելով, [illegible] անուամբ տետրակ մը տպել տուաւ (Նոյեան Աղաւնւոյ տպարանը) 34 երեսէ բաղկացեալ, որոց մէջ ուսումնական՝ Հեղինակը փիլիսոփայական և գիտնական համոզիչ փաստերով կը հերքէ հերձուածողութեան և հերետիկոսութեան անարժան տիտղոսները, զանոնք մեր հակառակորդաց վրայ կը դիզէ իրաւամբ, Մխիթարեանց ճէզուիթներէն տարբեր չըլլալը կը ցուցընէ, Պապին խեղճ վիճակը կը նկարագրէ, Մխիթարեանց խօսքով մարդկային միութեան առաջնորդող Պապականութեն՝ ազգերը բաժանող, զանազան դաւանութիւններ հնարող, արիւնհեղութիւններ և մարդասպանութիւններ պատճառող ըլլալը կ'ապացուցանէ, և խօսքը կը վերջացընէ ըսելով թէ « Պապականութիւնը հերետիկոսութենէ ալ շատ վար բան է, և Վիեննայէն գալիք լոյսը մեզ համար խաւար է » և այսպէս ըսելն ալ ոչ թէ պապադաւաններուն [illegible] ընելու [illegible] է, այլ [illegible] է։

Այս տետրակը հասարակութեան կողմէն մեծ հաճութեամբ ընդունուեցաւ, և բազմաթիւ օրինակներ վաճառուեցան։ Գինը ուզողները հատը 3 ղրուշի Մայրաքաղաքիս գրավաճառներուն խանութը կրնան գտնալ։

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ.

— [illegible]

[illegible]

— Նոյեան Աղաւնւոյ տպարանը [illegible]

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐԱՊԵԱՆՑ